

А. І. Цімавец

ВЫДАННІ КУЦЕІНСКАЙ ДРУКАРНІ СЯРЭДЗІНЫ XVII СТ. У ФОНДЗЕ ЦЭНТРАЛЬнай НАВУКОВАЙ БІБЛІЯТЭКІ НАН БЕЛАРУСІ

Выданні друкарні Куцеінскага Богаяўленскага манастыра згадваюцца ў бібліяграфічных даследаваннях, пачынаючы з XVIII ст. [11, с. 7–38]. Сярод самых ранніх, якія часткова ўлічваюць гэтыя выданні, праца археографа і бібліёграфа, епіскапа Дамаскіна (Дзмітрый Сямёнаў-Руднеў) «Библиотека Российская или сведение о всех книгах в России с начала типографии на свет вышедших» (1785) [5]. Рукапіс быў выдадзены пасля смерці аўтара расійскім літаратуразнаўцам і бібліёграфам Вуколам Ундольскім, які ў сваю чаргу з'яўляецца аўтарам каштоўнейшага «Хронологического указателя славяно-русских книг церковной печати с 1491 по 1854 г.».

Сярод апошніх сучасных даследаванняў варта адзначыць публікацыю Г. Кірэвай, прысвечаную выданням Спірыдона Собаля [6], і манаграфію Ю. Лаўрыка «Кнігі і кнігазборы куцеінскага Богаяўленскага манастыра ў сярэдзіне XVII ст.», у якой разглядаюцца характэрныя асаблівасці куцеінскіх друкаў, прыводзяцца звесткі пра асобнікі са збораў Нацыянальнага гістарычнага музея [10].

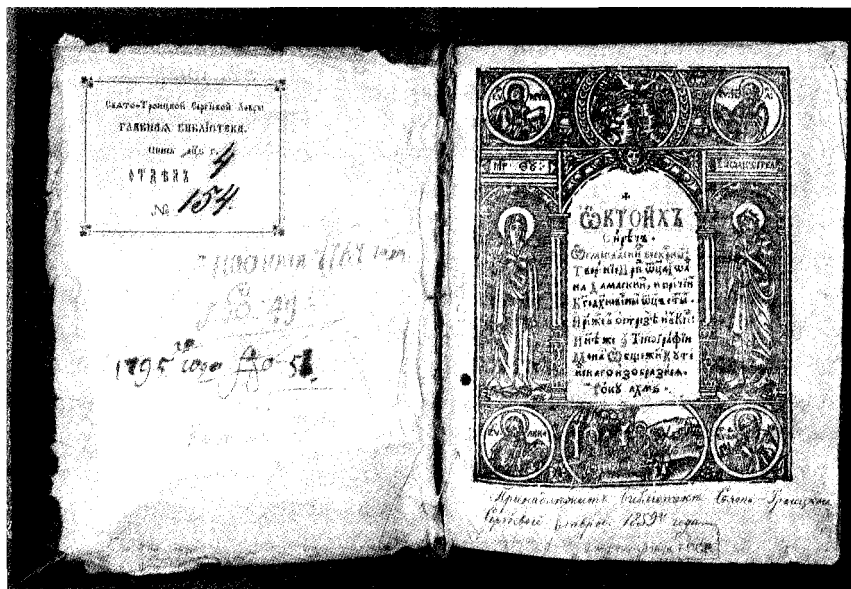
Прадметам нашага даследавання з'яўляюцца асобнікі тых выданняў Куцеінскай брацкай друкарні, што захоўваюцца ў Цэнтральнай навуковай бібліятэцы імя Якуба Коласа НАН Беларусі (ЦНБ НАН Беларусі). У зборы акадэмічнай бібліятэкі маецца пяць асобнікаў пяці выданняў 1646–1654 гг. Гэта царкоўна-богаслужбовыя кнігі (*Актоіх*, 1646; *Трыфалагіён*, 1647), біблейская кніга (*Новы завет з Псалтыром*, 1652), філасофскі трактат (*Дыёнтра*, 2-е выданне, 1654) і кніга свецкага зместу – слоўнік Памвы Бярынды (*Лексікон*, 2-е выданне, 1653).

Упершыню пра іх паведамлялася ў публікацыі В. Білевіч, якая паклала пачатак вывучэнню кніг кірылаўскага друку ў акадэмічнай

Кутешский монастырь: прошлое, настоящее, будущее

бібліятэцы [2]. Апісваючы асобнікі куцеінскіх выданняў, яна зрабіла спасылкі не толькі на традыцыйныя для кірылаўскіх старадрукаў даведнікі Васіля Сопікава, Івана Каратаева, Сцяпана Пятрова, але і польскую бібліяграфію Караля Эстрайхера [2].

Асобнікі ЦНБ НАН Беларусі былі адлюстраваны ў зводным каталозе «Кніга Беларусі» (1986) у раздзеле «Старадрукаваныя кірылічныя кнігі XVI–XVIII стст.», падрыхтаваным выдатным беларускім кнігазнаўцам Г. Галенчанкам. На жаль, звесткі, прыведзеныя са спасылкай на В. Білэвіч, няпоўныя і не заўсёды дакладныя. Так, няправільна пазначаны шыфр асобніка *Новага завету з Псалтыром* (1652) – «Нр62» замест «К16–18|Нр26» [9, с. 119]; памылкова указаны асобнік *Дыётры* (1651) [9, с. 117–118]. У ЦНБ НАН Беларусі яго няма, захоўваецца толькі асобнік другога выдання *Дыётры* (1654). У 2006 г. у Нацыянальнай бібліятэцы Беларусі выйшла электроннае перавыданне зводнага каталога [8]. Яно было дапоўнена звесткамі пра асобнікі кірылаўскіх старадрукаў XVI–XVIII стст. з фондаў НББ, але памылкі ў звестках пра асобнікі ЦНБ НАН Беларусі не былі папраўлены.

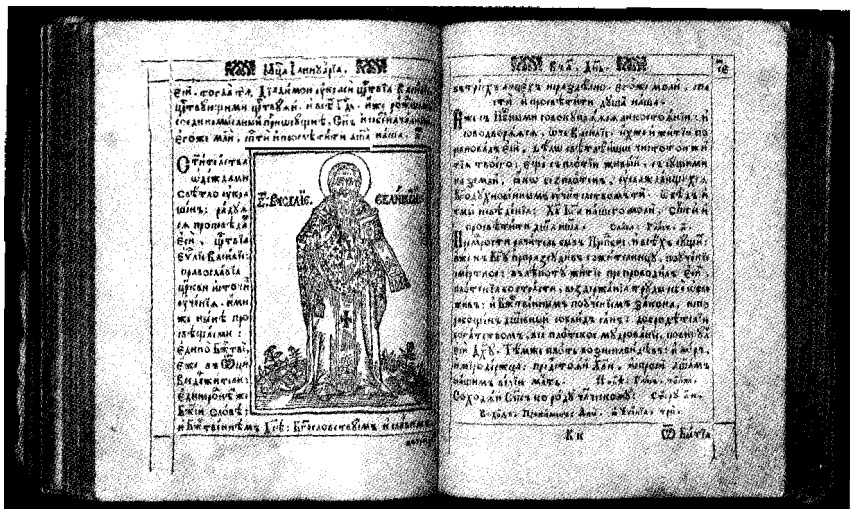

Актоіх 1646 г.

Усе асобнікі з кнігазбору ЦНБ НАН Беларусі – невялікага фармату (у 4-ю долю аркуша), характэрнага для куцеінскіх брацкіх выданняў, якія прыстасоўваліся для патрэб вандроўных купцоў, рамеснікаў, мяшчан. Паменшаны памер рабіў кнігі больш таннымі і даступнымі [4, с. 235]. Найбольш адметнымі, на наш погляд, з’яўляюцца *Трыфалагіён* і *Лексікон*.

Лексікон выдатнага ўкраінскага пісьменніка Памвы Бярынды карыстаўся вялікім попытам. Асновай для яго паслужыў першы беларускі друкаваны слоўнік Лаўрэнція Зізання (1596). Упершыню *Лексікон* быў выдадзены ў Кіеве (1627). У зборы бібліятэкі – другое выданне слоўніка Памвы Бярынды.

У пачатку кнігі – прадмова, якую напісаў кіраўнік Куцеінскай друкарні Іаіль Труцэвіч. Ён паведаміў аб неабходнасці праз 26 гадоў перавыдаць *Лексікон* таму, што ён «*есть потребный и полезный многимь*» [1, арк. 1 нн.]. Слоўнік складаецца з дзвюх частак. У першай тлумачацца словы славянскага паходжання, у другой – уласныя імёны «*от еврейскаго, греческаго же и латинскаго, и от иных языковъ начинающаяся*» [1, с. 220]*. *Лексікон* выдадзены строга і сціпла,

Трыфалагіён 1647 г.

* Тут і далей графічнае ўзнаўленне тэксту спрощана, літары, якія выйшлі з ужытку, заменены сучаснымі.

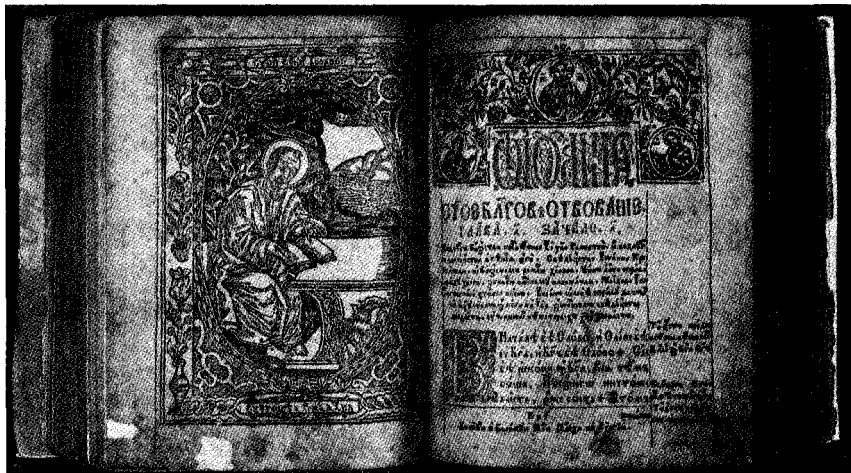
Кутешинский монастырь: прошлое, настоящее, будущее

упрыгожванняў амаль няма. Трэба адзначыць, што гэта самы вялікі (каля 7000 слоў) у Беларусі слоўнік XVII ст. [3, с. 24].

Мастацкім аздабленнем вылучаецца *Трыфалагіён*, яго асаблівасцю з'яўляюцца шматлікія старонкавыя ілюстрацыі сярод тэксту. На іх – выявы святых, сцэны з Новага завету. Гэтыя гравюры блізкія да народнага мастацтва, на іх святыя нагадваюць простых людзей у жыццёвых умовах. Апрача гэтага, у кнізе яшчэ мноства разнастайных упрыгожванняў: відарыс рукі з крыжам (на палях), маляўнічыя застаўкі і канцоўкі. *Трыфалагіён* 1647 г. з'яўляецца каштоўнейшым беларускім выданнем XVII ст. [12, с. 114].

На жаль, большасць асобнікаў, што захоўваюцца ў ЦНБ НАН Беларусі, няпоўныя. Найбольш пацярпелі *Новы завет з Псалтыром* (адсутнічаюць 126 аркушаў у пачатку кнігі, гэта значыць увесь *Псалтыр*, ад якога захавалася толькі гравюра з выявай цара Давіда) і *Трыфалагіён* (адсутнічаюць 4 нenumараваныя аркушы ў пачатку кнігі, а таксама аркушы 1 – 76, 81 – 96)*. У *Дыётры* адсутнічаюць 17 аркушаў у пачатку і 8 у канцы кнігі. *Актоіх* і *Лексікон* захаваліся ў поўным аб'ёме.

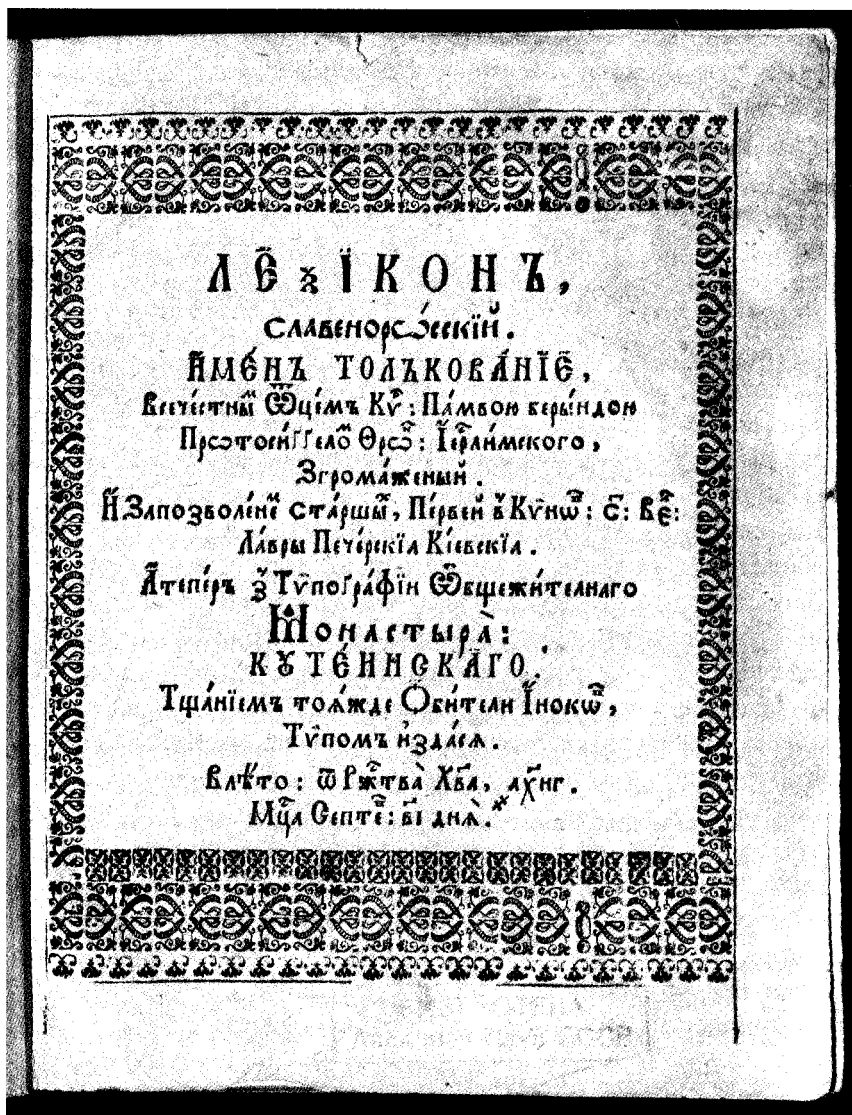
Чатыры асобнікі «апрануты» ў традыцыйныя пераплёты і толькі асобнік *Новага завету з Псалтыром* у сучасным пераплёце.

Новы завет з Псалтыром 1652 г.

* У *Трыфалагіёне* адсутны тэкст адноўлены ад рукі.

Актоix і Трыфалагiён маюць аправы з цёмна-карычневай скуры на дошках, захаваліся рэшткі металічных зашчэпак. У Дыёнтры і Лексікона аправы з кардону, абцягнутага светла-карычневай скурай

Лексікон 1653 г.

з залатым цісненнем, на спінках выціснены назвы кніг: “*ДИОПТРА*”, “*Лексіконъ | Слявянорос*”.

На кнігах захаваліся рукапісныя запісы і кніжныя знакі, якія праліваюць святло на іх асабістую гісторыю. Так, *Актоіх* раней захоўваўся ў бібліятэцы Свята-Троіцкай Сергіевай лаўры. На тытульным аркушы – уладальніцкі запіс: «*Принадлежитъ Библиотеке Свято-Троицкой | Сергиевой лавры 1859-го года*». Такі ж запіс на аркушы 18. На верхнім вечку карычневым чарнілам зроблены запісы пранумары, пад якімі лічылася кніга ў бібліятэчных вопісах: «*По описи 1764 года | № 49*». Іншым почыркам: «*1795 го года № 51*». Па вопісу 1906 г. нумар стаў «*154*». Пра гэта сведчаць экслібрысы на абодвух баках верхняга вечка аправы: «*Свято-Троицкой Сергиевой Лавры | ГЛАВНАЯ БИБЛИОТЕКА. | Опись 1906 г.* | ОТДЕЛ 4 | № 154.*» На спінцы – цэтлік з нумарам «*4|154*».

Дарэчы, такія ж надпісы і экслібрысы захаваліся на асобніках з кнігазбораў Нацыянальнай бібліятэкі Беларусі (094/4846) і Нацыянальнага гістарычнага музея Рэспублікі Беларусь (КП 10278/4) [7]. На экслібрысе музейнага асобніка пазначаны нумар «158», на бібліятэчных – «151» (НББ) і «154» (ЦНБ НАН Беларусі). Верагодна, асобнікі некалі не толькі захоўваліся разам, але і стаялі побач.

На *Трыфалагіёне* захваліся запісы, зробленыя рознымі почыркамі. На форзацы ў пачатку кнігі карычневым чарнілам: «*По указу Ея Величества*». На наступным аркушы манаграмма: «*ТЛГ*» ці «*ТПГ*». На трох першых нунумараваных аркушах запіс: «*1727** || сентября || въ день*»... Далей тэкст па-варварску знішчаны: павыразаныя фрагменты аркушаў з тэкстам. Верагодна, свядома была знішчана нейкая інфармацыя.

На асобніку *Лексікона* захаваліся чытацкія паметы. На форзацы ў пачатку кнігі карычневым чарнілам: «*167 стран[ица]...*», «*303 стран[ица] петалон*» (2 разы). У апошнім выпадку, верагодна, спасылка на тлумачэнне слова: «*Петалонъ: Лист зеленый з дерева розмаитого, бляха якая была у Архιεерея*» [1, с. 303]. Запіс чорным чарнілам на ўнутраным баку верхняга вечка («*№ Катал 90*»)

* У арыгінале лічбы пададзены літарамі царкоўнаславянскага алфавіта.

** У арыгінале лічбы пададзены літарамі царкоўнаславянскага алфавіта.

паведамляе, на наш погляд, пра тое, што ў нейкім каталогу асобнік значыўся пад нумарам 90. Ярлык на спінцы *Лексікона «131»* таксама сведчыць пра знаходжанне на паліцы ў нейкай бібліятэцы пад № 131, але якой, пакуль не ўдалося высветліць.

Вядома, што *Дыёттра* была ў кнігазборы бібліятэкі Свяцейшага Сінода. Пра гэта сведчаць кніжны ярлык на ўнутраным баку верхняга вечка: «*Дублеты | Б-кі Св. Синода. | № 8*», а таксама запіс простым алоўкам на аркушы, наклееным на верхнім форзацы: «*Діонтра | 2 изд. Нанеч. въ Ку|тейне, 1654 г.) | (№ 8 Свят Син.) | № 485*». Ніжэй (перавёрнута): «*№ 8 – 1 экз.*». Нейкі час гэты асобнік захоўваўся ў бібліятэцы Маскоўскай духоўнай акадэміі – на форзацы авальны штамп: «*БИБЛИОТЕКА | московской духовной | АКАДЕМИИ*».

Пра гісторыю чатырох асобнікаў у савецкі час (пасляваенны перыяд) «распавядаюць» характэрныя бібліятэчныя паметы простым алоўкам на вечках:

«*Кутеин 1646. 5-й экз.*». – «*Провер МК*» [Музей книги] (*Актоix*);

«*Кутеин 1647. 10-й экз.*». – «*Провер. МК*» (*Трыфалагіён*);

«*Кутеин 1653. 15-й экз.*». – «*Провер МК*» (*Лексікон*);

«*Кутеин 1654. 12-й экз.*». – «*Провер МК*» (*Дыёттра*).

Яны сведчаць пра тое, што кнігі паступілі ў акадэмічную бібліятэку з Масквы (Расійскай дзяржаўнай бібліятэкі СССР імя У. І. Леніна (Расійская дзяржаўная бібліятэка)). Верагодна, гэта датычыць і асобніка *Новага завету з Псалтыром*. У інвентарнай кнізе аддзела рэдкіх кніг і рукапісаў № 1 ён значыцца пад нумарам 210. Разам з ім 09. 06. 1965 г. у акадэмічную бібліятэку паступілі *Актоix* (інв. № 200), *Лексікон* (інв. № 199), *Трыфалагіён** (інв. № 211). У *Дыёттры* інв. № 354 (запіс ад 12. 06. 1965), але ўсе асобнікі маюць адзіны нумар у кнізе сумарнага ўліку бібліятэчнага фонду – «436». Верагодна, старонкі форзаца з бібліятэчнымі пазнакамі пры перапляценні кнігі *Новы завет з Псалтыром* былі страчаныя.

На наш погляд, цікава было б сабраць у адно звесткі пра ўсе захаваныя асобнікі Куцеінскай брацкай друкарні. Гэта дало б дадатковы

* *Трыфалагіён* запісаны як *Миния праздничная*.

матэрыял пра распаўсюджванне і бытаванне беларускіх кірылаўскіх старадрукаў.

Літаратура:

1. *Берында, Памва*. Лексикон славеноросский / [Памва Берында]. – 2-е изд. – Кутейн : Тип. Богоявленского монастыря, 12. IX. 1653. – 164 л.
2. *Билевич, В. В.* Белорусские книги кирилловской печати XVI–XVII веков в фондах ФБАН БССР // Из истории книги в Беларуси. – Минск, 1976. – С. 93–112.
3. *Булахов, М. Г.* Восточнославянские языковеды : биобиблиографический словарь : [в 3 т.]. – Минск : Изд. БГУ, 1976–1978. – Т. 1. – 1976. – 319 с.
4. *Галенчанка, Г. Я.* Францыск Скарына – беларускі і ўсходнеславянскі першадрукар. – Мінск : Навука і тэхніка, 1993. – 279 с.: іл.
5. *Дамаскин, епископ*. Библиотека Российская или сведение о всех книгах в России с начала типографии на свет вышедших (по 1713) / труд епископа Дамаскина (Семёнова-Руднева) ; издал В. М. Ундольский с предисловием С. Белокурова // Чтения в Обществе истории и древностей российских. – М., 1891. – Кн. 1 (156). – С. V–VII, 1–40, 1–II, 9–56.
6. *Киреева, Г. В.* Издания Спиридона Соболя в книжных собраниях Беларуси // Беларуская кніга ў кантэксце сусветнай кніжнай культуры. – Мінск, 2006. – Ч. 1. – С. 105–110.
7. *Киреева, Г. В.* Коллекция белорусских кириллических книг XVI–XVII веков // Здабыткі : дакументальныя помнікі на Беларусі. – Вып. 2. – Мінск, 1997. – С. 80–105.
8. Кніга Беларусі [Электронны рэсурс] : зводны каталог / Нацыянальная бібліятэка Беларусі. – Электрон. тэкставыя і граф. дан. – Мінск, [паміж 2006 і 2008]. – 1 электрон. апт. дыск (CD-ROM).
9. Кніга Беларусі, 1517–1917 : зводны каталог. – Мінск, 1986. – 615 с.: іл.
10. *Лаўрык, Ю. М.* Кнігі і кнігазборы куцеінскага Богаўленскага манастыра ў сярэдзіне XVII ст. – Мінск : Тэхналогія, 2012. – 254 с.: іл.
11. *Немировский, Е. Л.* Славянские издания кирилловского (церковнославянского) шрифта, 1491–2000 : инвентарь сохранившихся экземпляров и указатель литературы. – М.: Знак, 2009. – Т. 1 : 1491–1550. – 582 с.: ил., табл.
12. *Шматаў, В. Ф.* Беларуская кніжная гравюра XVI–XVII стагоддзяў. – Мінск : Навука і тэхніка, 1984. – 181 с.: ил.